

88. Революционные силуэты (Первомартовцы). – Новая правда. Книга восьмая. – СПб.: Издание И. Балашова, 1906. – С. 6.

S. Schur. The revolutionary populism the Dnieper Ukraine and the problem of violence before and during the «going to the people». The article highlights the emergence and development of violence ideas in the first half of the 70's of 19th century. It researches the influence on this process of the founders of narodnytsvo – Herzen A., Dobroliubov M. and Chernyshevsky M., of the prominent theorists of the ideological trend Lavrov P. and Bakunin M., and other popular authors of that time. There is described the formation and development of revolutionary centers of Dnieper Ukraine, training to the process of «going to the people» in the article. Traditionally, it is believed that this movement was peaceful. However, basing on the memoirs of the participants, the article proves that a lot of people had intention to provoke peasants to start the social revolution by organizing peasant revolts and uprisings. There is considered a gradual shift from peaceful views. The article shows the content of the main ideas used by revolutionary narodnykys to agitate peasantry. The movement's reaction to the propagation of socialism, its weaknesses and reasons of failure are discussed. There is described «Chyhyryn conspiracy», that is a failing attempt of the members of «southern rebels» Kiev group to raise the peasants to revolt by deception through the way of showing them the rigged charter on behalf of the Emperor Alexander II.

Key words: Dniepr Ukraine, revolutionary narodnykys, violence, revolution, «going to the people», «southern rebels», «spalahopuskachi», «Chyhyryn conspiracy», propagation.

Отримано 14.10.2014 р.

УДК 334.73.021(477.4)''19''(092)

В. Дубінський, О. Комарова

В. ДОМАНИЦЬКИЙ У КООПЕРАТИВНОМУ РУСІ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

В. Дубінський, О. Комарова. В. Доманицький у кооперативному русі Наддніпрянської України на початку ХХ століття. Аналізується внесок у розвиток кооперативного руху в Наддніпрянській Україні Василя Миколайовича Доманицького – відомого українського громадського та культурного діяча. Визначаються умови та особливості діяльності кооперативних організацій у підросійській Україні. Безпосередньо характеризується робота ощадно-позичкового товариства в селі Колодисте Київської губернії, його здобутки та вплив на селян. Також звертається увага на популяризацію кооперативних ідей у працях В. Доманицького, що видавалися на початку ХХ століття й були поширені на території всієї України. Подається оцінка ролі та значення діяча в кооперативному та громадському русі Наддніпрянщини в роботах відомих

кооператорів початку ХХ століття. Автори визначають також вплив кооперативних організацій на вирішення проблем національного характеру в підросійській Україні.

Ключові слова: *Василь Доманицький, кооперативний рух, ощадно-позичкове товариство, Наддніпрянська Україна, споживча кооперація, селянство, національне визволення, Колодисте, брошура, національне відродження, кооперативний фонд.*

В. Дубинский, О. Комарова. В. Доманицкий в кооперативном движении Приднепровской Украины в начале ХХ века. *Анализируется вклад в развитие кооперативного движения в Надднепрятской Украине Василия Николаевича Доманицкого – известного украинского общественного и культурного деятеля. Описываются условия и особенности деятельности кооперативных организаций в подросийской Украине. Непосредственно характеризуется работа сберегательно-кредитного общества в селе Колодистое Киевской губернии, его результаты и влияние на крестьян. Также обращается внимание на популяризацию кооперативных идей в работах В. Доманицкого, которые издавались в начале ХХ столетия и были распространены на территории всей Украины. Дается оценка роли и значение деятеля в кооперативном и общественном движении Надднепрятщины в трудах известных кооператоров начала ХХ столетия. Авторы определяют влияние кооперативных организаций на разрешение проблем национального характера в подросийской Украине.*

Ключевые слова: *Василий Доманицкий, кооперативное движение, сберегательно-кредитное общество, Надднепрятская Украина, потребительская кооперация, крестьянство, национальное освобождение, Колодистое, брошура национальное возрождение, кооперативный фонд.*

З-поміж помітних постатей української історії кінця ХІХ – початку ХХ ст. визначне місце належить Василеві Миколайовичу Доманицькому (1877–1910). Він був багатогранною людиною: історик, археолог, етнограф, літературознавець, журналіст, письменник, редактор, видавець, кооператор та громадський діяч. Виходець із сім'ї священика, жваво відстоював інтереси своїх односельчан, розгортав кооперативну діяльність у всій Наддніпрянщині.

Один із сучасників охарактеризував В. Доманицького, як «чесного, самовідданого трудівника на ниві громадського служіння своєму народові і чистої серцем людини...»¹. І у своєму визначенні рецензент не помилився, адже він справді був активним пропагандистом та організатором споживчої кооперації у Звенигородщині. За словами відомого історика В. Сарбея, Василь Доманицький збагнув велику силу кооперативного єднання як засобу підвищення національної самосвідомості українського селянства². Інший український дослідник І. Фареній підкреслив, що його життя і діяльність для багатьох представників української еліти стали взірцем для наслідування³.

Історіографія проблеми є незначною. Так, окремі аспекти діяльності В. Доманицького зустрічаємо в працях В. Марочка, І. Фаренія, О. Ли-

сенка, А. Пантелеймоненка, О. Федькова, Ю. Магась-Демидас та інших. Виходячи з цього, метою статті є узагальнення вже відомих фактів, а також на основі використання нових історичних джерел охарактеризувати роботу В. Доманицького у кооперативному русі на початку ХХ ст.

Ідея кооперації українського селянства визрівала водночас з національно-культурним відродженням Наддніпрянщини. Відомий діяч наддніпрянського кооперативного руху М. Гехтер у зв'язку з цим відзначав: «Кооперація мусить бути вбудована на національному ґрунті, бо поза межами національності нема ніякого поступу, ніякого розвитку, ніякої культури. З іншого боку, національна ідея мусить мати своєю базою економічні потреби народу, бо інакше вона висітиме в повітрі і жодних видів на реалізацію не матиме»⁴. А відомий тогочасний кооператор М. Левитський переконливо заявив: «Кооперація, заснована на великій, справжнє демократичній ідеї братерського єднання людей і на народній самодіяльності, є певна провідна зоря до економічного і духовного відродження рідного краю й народу»⁵.

На початку ХХ ст., зважаючи на слабкість селянських господарств, українські ліберали вважали, що інтенсифікувати їх можна тільки за рахунок створення різноманітних товариств і спілок. Значну роль у цьому вони відводили громадським товариським крамницям, позичковим товариствам та різним професійним спілкам.

Незважаючи на те, що російський уряд, побоюючись будь-якої організації громадських сил, одразу ж вороже поставився до ідеї кооперації і чинив всілякі перешкоди кооперативному рухові, його стрімкий розвиток відбувся після затвердження типового, т. зв. «нормального» статуту споживчого товариства⁶. А. Пантелеймоненко стверджує, що з цього часу спрощувалася процедура реєстрації кооперативу, дозвіл на відкриття споживчого товариства надавав губернатор, а не Міністерство внутрішніх справ, як це було раніше⁷. Завдяки юридично гарантованому становищу, котре першими здобули собі кооперативи, українська інтелігенція розпочала легальну національно-культурну працю: членами товариств стали, крім місцевих селян, також місцеві культурні сили (лікарі, агрономи, священики, учителі земських шкіл, земські гласні та інструктори різних галузей сільського господарства). Кооперації практично виконували ті ж просвітньо-економічні функції, що й галицькі «просвіти» після реформи у 1891 р.⁸.

Чільне місце серед них, особливо на початку ХХ ст., займали ощадно-позичкові та кредитні кооперативні товариства як своєрідна форма фінансової самопомоги та взаємного кредитування сільськогосподарських товаровиробників⁹. Товариства заклали по селах склади хліборобських знарядь і машин, громадські крамниці, позичково-ощадні і кредитні каси. Величезну роль відігравали кооперативи також у справі поширення загальної освіти серед українського селянства. Вони влаштовували вистави, публічні читання, лекції, створювали бібліотеки, закладали народні будинки і т.п.¹⁰. Російська дослідниця І. Міхутіна стверджує, що під маркою

«українізації» пропагувалася ідея обласного взаємного кредиту. Однак, коли з'ясувалося, що «малоросійські» кооператори підписувались на половину акцій Московського Народного банку за економічним регіональним принципом, то більшість членів Київського споживчого товариства після його банкрутства вступили в Московський союз споживачів – українські газети висловили осуд практичним кооператорам за підтримку «чужих» організацій¹¹.

І. Фареній наголошує, що Василь Доманицький не був розробником ідеології української кооперації. Але його активна участь у кооперативному русі в ролі свідчення правочинності ідеї вирішення проблем національного визволення за допомогою кооперації, трансформувалася у символ єднання національного і кооперативного руху¹². В. Доманицький у одній зі своїх статей писав: «Ми мусимо поробити з самого початку те, що й інші нації: ширити національну свідомість усякими культурними способами, зв'язавши культурно-просвітну справу з економічним добробутом люду»¹³. На його думку, складовими, які у своєму поєднанні будуть підвищувати культуру обробітку землі, мали бути «потреба справжньої господарської снасті, знаряддя, а з родинних потреб – потреба просвіти, бо без них і земля буде квола»¹⁴.

За словами українського громадсько-політичного діяча Бориса Мартоса «в ті часи на Україні ще не було великих центральних союзів, які могли б піднести вгору дрібну енергійну людину; працювати доводилося в узьких рямцях сільського кооперативу, доводилося робити малу, непомітну роботу. З другого боку, доводилося терпіти силу прикростей і від ненависти тих, чиєму матеріальному становищу загрожував кооперативний рух, і від пасивності тих, чий добробут цей рух мав підвищити, і від заздрости тих дрібних особистостей, що самі нездатні утворити нічого загальнокорисного, бо не в стані піднятися вище кишенькових інтересів, і через те не можуть спокійно дивитися на роботу людини, яка хоче перевести в життя ту чи іншу ідею...»¹⁵. Після лікування закордоном від важкої хвороби (туберкульозу), В. Доманицький вирішив повернутися в Україну. Характеризуючи ті часи в житті громадського трударя, О. Лотоцький писав: «Врешті життя на чужині стало йому нестерпним, і він – будь що будь – оселяється 1904 р. в рідному Колодистому у батьків. Два з половиною роки життя В.М. на селі се – апогей його громадської роботи... він як Антей дістав тут можливість ближче торкнутися рідної землі, увійти у ближчі стосунки з рідним народом...»¹⁶.

Василь Доманицький був безпосереднім організатором кооперативних товариств та селянських крамниць. Його завзяття, ерудиції та енергії вистачило для пояснення українському селянству переваг об'єднання у споживчі спілки. Хлібороби вже давно збагнули шкідливість купівлі різноманітних товарів у всіляких посередників і спекулянтів. Неодноразово викликало обурення щодо непомірних цін та кількості бракованої продукції (наприклад, у крупи спекулянти досипали пісок)¹⁷. Тривалий

час селяни не знали як уникнути посередників задля купівлі продуктів харчування та промислових товарів безпосередньо у виробників. Саме із цією метою Доманицький, як і багато інших діячів, взявся пояснити їм користь входження у споживчі колективи для централізованої купівлі потрібного краму.

Варто зазначити, що кооператив водночас був вигідним і для виробників, в яких купували, і для колективу селян-споживачів, які вже самі реалізовували куплене між собою. Олександр Лотоцький стверджує, що ще у 1901 р., за порадами Василя Доманицького, у Колодистому заснувалося ощадно-позичкове товариство¹⁸. Сучасні дослідники В. Марочко та І. Старовойтенко наводять іншу дату – 1902 рік, і характеризують це кооперативне товариство як «позико-зберігальне»¹⁹. Втім, О. Лотоцький водночас вказує, що організація почала практично функціонувати на повну силу в 1902 році в складі 37 членів, видало позичок на 415 карбованців та спершу мало прибутку всього 2 карб. На четвертий рік свого існування товариство охоплює не тільки саме Колодисте, але й 9 околишніх сіл, має кредит у Державному Банку та в центральних установах дрібного кредиту. Його обіг вимірюється в сотнях тисяч карбованців²⁰. За свідченням М. Литвицького: «Ще раніше ніж зайнятися конкретною роботою в споживчому т-ві Василь Миколаєвич листовно допомагає колодистинтським селянам організувати кредитове т-во, а з 1903 року, коли Доманицький повернувся до Колодистого, кредитове т-во, що раніш лише «животіло», заходами і працею В.М. швидко пішло вгору й допомагало позичками цілій окрузі і всім селянам стало на зразок»²¹. Уже за кілька років після створення Колодистської кооперації кількість різних крамниць та позичково-ощадних товариств у Київській губернії зросла до 150²².

Були встановлені прямі контакти з фабриками та заводами, організований продаж безпосередньо за кордон сільськогосподарських продуктів. За два роки кооператори Доманицькі збудували селянський народний дім у центрі села (двоповерхове приміщення кооперації з оцинковою покрівлею та підвалом)²³. Зі спогадів О. Лотоцького: «Кооперативні установи Колодистого спромогаються збудувати за 2 ½ тис. свій двоповерховий дім, де внизу містяться крамниця та шпихлер (житниця, споруда для зберігання зерна. – Авт.) для комісованого продажу зерна, а на горі помешкання для ощадно-позичкової каси та зала для читань і театральних вистав. І фактичним керманичем та душею всієї справи був незмінний секретарь (В.Д. – Авт.) <...> недужий, зморений, він увесь час бадьориться в крамниці, в позичковому товаристві, серед товарів, рахунків та бухгалтерських книжок...»²⁴.

З усієї околиці з'їжджалися селяни до Колодистого, вони довіряли Василеві Миколайовичу, зверталися до нього зі своїми справами, клопатами і кривдами. Він ознайомлював їх із законами, захищав, писав, телеграфував чиновникам, чим викликав незадоволення влади. Селянам надавали позику, продавали реманент, насіннєве зерно. За словами В. Сар-

бея, прикметною рисою для таких крамниць був і обов'язковий продаж книжок. Навіть зовнішнє оформлення крамниці передбачало національне виховання: напис на вивісці робився жовтими літерами на синьому тлі з українським орнаментом²⁵.

На думку І. Фаренія, ідейно-теоретична робота Доманицького як така у сфері кооперації взагалі невідома. Його праці з питань кооперативної діяльності загалом присвячені організаційно-господарській проблематиці²⁶. Зокрема, його сучасник М. Литвицький, високо оцінюючи роль Василя Миколайовича у розвитку кооперативного руху, відверто констатував цей факт: «Василь Миколайович не теоретик кооперації. Він і не економіст. Він просто популяризатор і практичний діяч...»²⁷.

Аби задовільнити потребу всіх бажаючих дізнатися про кооперацію, В.М. Доманицький береться за створення відповідної літератури «і в 1904 році виходить першим виданням його книжочка «Про товариські крамниці», що вже по цілій Україні ширила ідеї кооперативного гуртування споживачів. Властивий В.М. реалізм відбився й на характерові зазначеної книжочки. Це були тільки гарні слова та приклади про кооперацію в чужих краях. Ні. Це був практичний підручник для кооператора з відповідними формами рахівних книжок і інших практичних порад, що забезпечували од прикрих помилок, в житті й напрямкові діяльності, започаткованих малодосвідченими кооператорами-ентузіястами, кооперативних товариств. «Товариські крамниці» стали одним з могутніх чинників, що заохочували до кооперативного єднання ширені маси українського населення...»²⁸. Книжечка «Про товариські крамниці» вийшла двічі українською і двічі російською мовами²⁹. Вона є «...цілком корисна, бо навчає людей, як заводити кооперації, як гуртуватися ся для спільної праці хоч би в такій сфері, як товариські крамниці. Кооперації останніх часів показали, який се чудовий фактор задля заохочення мас до самодіяльності, до організації. Але все ж таки нам здається, що і в сій справі не можна обійтися без інтелігента, який би направив тих селян, що бажали б завести крамницю, на праву путь. Проте коли б навіть ся книжечка попавши до рук селян і не привела б зразу до практичних наслідків, через брак організатора, то все ж таки вона простим та гарним своїм викладом зможе порулити у людей деякі думки в кооперативному напрямку, а через се не можна не вважати сю книжечку за цілком користну. Друге видання її за короткий час теж рекомендує її з сього боку, а через те і ми охоче радимо сю книжечку на села», – рецензував це видання Гр. Сьогобічний [Григорій Андрійович Коваленко]³⁰.

Свій досвід роботи у кооперативній справі Василь Миколайович виклав і у інших своїх брошурах-розвідках: «Про сільську кооперацію» (1906), «Як хазяйнують селяни в чужих краях» (1908) та ін.³¹. Праці В. Доманицького поширилися не тільки на Україні, а й у Росії. Вони вплинули на широке піднесення кооперативного руху – на них виховалося ціле покоління молодих кооператорів³². Користувалися особливою популярністю на Київщині та Поділлі³³.

Дослідник В. Мицик стверджує, що розпорядником кооперації у с. Колодисте був М. Городник, касиром – А. Швець, рахівником – Міняйло³⁴. Василеві Миколайовичу у кооперативній справі допомагав брат Платон. З 1917 р., вже по смерті брата, Платон Миколайович включився в розбудову кредитної системи та сільськогосподарської кооперації Української Народної Республіки, продовжуючи справи Василя³⁵. Приклад старших братів запалив і найменшого Віктора. Він також став згодом відомим кооперативним діячем за кордоном, емігрувавши в Чехо-Словаччину, потім у США³⁶. Слід підкреслити, що брати Доманицькі походили із давнього роду священиків, їхній батько мав у Колодистому свою парафію. «...хозяїновитість пан-отця, <...> призвела до того, що він став власителем невеличкого маєтку, з якого черпались матеріяльні засоби для забезпечення кожному з дітей належної освіти, а значить і змоги зайняти відповідне місце в суспільному житті. Щоправда, трагедія «батьків і дітей» не оминула і родини Доманицьких і в цьому не має нічого дивного, але в самих глибинах своїх вона ніколи не була такою, якою уявляють її сторонні спостерігачі громадського життя на Україні...»³⁷. Батько боявся утисків з боку влади і не розділяв кооперативних поглядів свого сина – т.ч. взаємна образа та непорозуміння поклала край їхньому спілкуванню до самої смерті Василя Доманицького. «Не у багатьох з українських інтелегентів знайшлося відваги поруч з кабінетною роботою ученого зайнятися і неважливою роботою сільського крамаря, як то ми бачимо у В.М...», – зазначає М. Литвицький³⁸.

Завдяки розвитку кооперації село Колодисте настільки процвітало, що у ньому, за словами, А.Ю. Кримського «... дякуючи покійному В.М. Доманицькому, навіть і свої сільські фотографи завелися»³⁹. Як селяни шанували Василя Доманицького, згадував Сергій Єфремов. Якимось до нього завітав господар із Звенигородщини і на його запитання, кого селяни думають брати до Думи, почув: «Не кого ж, як нашого попівича: за нього всі голос дамо»⁴⁰. 28 грудня 1905 року на Звенигородщині відбувся з'їзд селянських уповноважених, яких, разом із зацікавленими спостерігачами, було до 200 чоловік. Головою з'їзду обрали Василя Доманицького. З'їзд постановив направити голові Ради Міністрів Вітте телеграму про вибори: за 2-х ступенів (село-повіт) вибори, щоб у повіті обирали послів до Думи. Селяни у Державній думі, на думку Звенигородських селян, повинні складати більшість⁴¹.

Діяльність В. Доманицького у Колодистому, публічний захист ним селян від свавілля майнових землевласників потрапили у поле зору місцевої адміністрації, яка запідозрила його у не благодійності та добилася наприкінці 1907 року вислання діяча на 3 роки у Вологодську губернію⁴². Однак, батько діяча добився дозволу відправити безнадійно хворого Василя на лікування до Галичини на курорт в Закопане (нині – територія сучасної Польщі).

Навіть після виїзду у Закопане на лікування Василь все одно клопочеться справами свого дітища Колодистського ощадно-позичкового то-

вариства, яке фактично очолював до відбуття за кордон⁴³. Не дарма Борис Мартос наголошував у своїх спогадах: «Ширити кооперативні ідеї, закладати кооп. організації та допомагати їх розвитку Доманицькому довелось в ті важкі часи, коли праця на кооперативній ниві не тільки не давала якихсь матеріальних вигод, а часто ще вимагала жертв за рахунок скромного бюджету українського інтелегента...»⁴⁴.

Також у 1907 році Василь Миколайович став фундатором в організації Київського союзу кредитового – союзного об'єднання кредитної кооперації⁴⁵. За спогадами Хр. Барановського, В. Доманицький надзвичайно вболівав за розвиток кооперації: «Видно було, що кооперативи – його улюблена дитина, що доля їх бентежить його не лише як практичного робітника, але і як людину, що довго й вперто шукала «способів» розв'язання найбільш питань і наче-то найшла ці способи в утворенні кооперативів. Тому всяке безладдя (нестроєння) в цих кооперативах, всякі затруднення в розвитку їхньої діяльності подвійно відбивалася на Вас. Мик. Він турбувався за майбутнє даних кооперативів і боявся краху своїх дітей, краху своїх «способів»...»⁴⁶.

Після смерті Василя Миколайовича газета «Рада» подала статтю М. Левитського «Нова туга України», де зазначено, що в особі В. Доманицького Україна «втратила видатного кооператора». Завдяки М. Левитському було засновано фонд імені Доманицького. Він був призначений «на видавництво, на стипендії і допомоги для вивчення кооперації, для допомоги українським кооперативним спілкам»⁴⁷.

У 1925 році у Подєбрадах, що в Чехословаччині, за ініціативи представників української діаспори, які входили до даного Кооперативного фонду, була видана брошура «Василь Доманицький: (З нагоди 15-ї річниці його смерті)». Посприяли у виданні цієї книги також інші кооперативні організації при Українській господарській академії в Подєбрадах: Товариство українських кооператорів, споживче товариство «Україна», ощадно-позичкове товариство «Єдність»⁴⁸.

К. Мацієвич, згадуючи про Василя Доманицького, вважав його першим, хто звернув увагу на роль кооперації в справі національного відродження. Це питання він порушив ще у 1901 р. на з'їзді українських громад у Києві⁴⁹. Кооперативний діяч з Києва П. Пожарський на сторінках журналу «Наша кооперація» під псевдонімом «Я. Краєвий» охарактеризував даного діяча як «батька української кооперації», який «прилюдно за маніфестував українську кооперацію, перший, хто показав силу української нації в кооперативній справі»⁵⁰. «...після кредитної і споживчої, сільсько-господарська кооперація, як основна форма кооперативного гуртування, що особливо відповідає умовам господарської діяльності українського селянства», – саме так М. Литвицький визначив еволюцію діяльності В.М. Доманицького як кооператора⁵¹.

Варто зазначити, що іменем В.М. Доманицького було названо у свій час колективне сільськогосподарське підприємство в с. Колодистому, де

він похований⁵². Відомо, що у період гетьманату П. Скоропадського існували навіть Вищі інструкторські кооперативні курси імені Доманицького, організовані навесні 1918 року. Зокрема, саме з них, завдяки сприянню М. Туган-Барановського, К. Мацієвича та Б. Мартоса, у Києві створювалася вища кооперативна школа – Кооперативний інститут, що розпочав свою роботу з 1 січня 1920 року⁵³.

Отже, Василь Доманицький стояв біля витоків української кооперативної справи. Репрезентувавши кооперативну діяльність, він практично дав імпульс залученню до неї тих, хто шукав можливість присвятити себе ідеям українського відродження, чим збагатив її лави національно свідомими діячами-кооператорами. Діяльність Василя Миколайовича можна умовно поділити на такі напрямки: популяризація кооперативної справи шляхом розгортання культурно-освітньої діяльності; запозичення і впровадження зарубіжного досвіду як у створенні кооперативних установ, так і у веденні господарства в цілому; налагодження зв'язків з кооператорами Західної України (внаслідок цього після його смерті в Західній Україні було створено Фонд імені В. Доманицького для поширення кооперативних знань); створення кооперативних спілок, які дозволяли ефективніше боронити економічні інтереси селянства.

Примітки

1. Центральний державний історичний архів у м. Києві. – Ф.2017. – Оп. 1. – Спр. 474. – Арк. 1.
2. Сарбей В.Г. Національне відродження України / В.Г. Сарбей. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – С. 249.
3. Фареній І.А. Кооперативний рух у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX століття / І. А. Фареній; [наук. ред. О.П. Реєнт]; НАН України, Ін-т історії України. – Черкаси: Відлуння-Плюс, 2008. – С. 234-235.
4. П.А. До кооперативного з'їзду / П.А. // Рада. – 1908. – №103. – 7 (20) травня. – С. 1.
5. Левитський М. Наша кооперація / М. Левитський // Рада. – 1912. – №237. – 18 жовтня (1 листопада). – С. 2-3.
6. Пантелеймоненко А.О. Аграрна кооперація в Україні: теорія і практика. / А.О. Пантелеймоненко; Укоопспілка, Полтав. ун-т спожив. кооперації України. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – С. 67.; Сарбей В.Г. Названа праця. – С. 249.
7. Там само. – С. 67.
8. Лисенко О.В. «Просвіти» Наддніпрянської України у Дожовтневий період. – К., 1990. – С. 5.
9. Пантелеймоненко А.О. Названа праця. – С. 75.
10. П.А. Названа праця. – С. 1.
11. Михутина І.В. Украинский вопрос в России (конец XIX – начало XX века) / И.В. Михутина. – М., 2003. – С. 104-105.
12. Фареній І.А. Названа праця. – С. 237.

13. Доманицький В. Чому я не негр? / В. Доманицький // Рада. – 1908. – №237. – 17 (30) жовтня. – С. 2.
14. Доманицький В. Як хазайнують селяне в чужих краях. – Львів: Вид-во Львівського т-ва «Просвіта», 1908. – С. 86.
15. Мартос Б. Передмова / Б. Мартос // Василь Доманицький (3 нагоди 15-ї річниці його смерті). – Подєбради: Вид-во «Кооперативний Фонд імені Василя Доманицького», 1925. – С. 3.
16. Лотоцький О. В.М. Доманицький – громадянин / О. Лотоцький // Василь Доманицький (3 нагоди 15-ї річниці його смерті)... – С. 9.
17. Берестечко О. Автор першого українського словника іншомовних слів народився на Черкащині / Олена Берестечко // Молодь Черкащини. – 2010. – №2. – 6 квітня. – С. 10.
18. Лотоцький О. В. Названа праця. – С.9.
19. Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.) / В.І. Марочко, НАН України. Ін-т історії України; [Ред. П.Г.Яковенко] – К., 1995. – С.22; Старовойтенко І. Євген Чикаленко і Василь Доманицький у короткому епістолярному діалозі (1908 – 1910) / Інна Старовойтенко// Сіверянський літопис. – 2006. – № 6. – С. 3.
20. Лотоцький О. В. Названа праця. – С. 11.
21. Мицик В. Трудівник пера на рідній ниві / В. Мицик // Час/Time. – 1997. – №12. – 20-26 березня. – С. 11.; Поліщук В. Доманицький Василь Миколайович (до 100-річчя пам'яті) / Віктор Поліщук. – К., 2010. – С.3.
22. Мицик В. Трудівник пера на рідній ниві... – С. 11.
23. Лотоцький О. В. Названа праця. – С. 11.
24. Там само.
25. Сарбей В.Г. Названа праця. – С. 250.
26. Фареній І.А. Названа праця. – С. 236.
27. Литвицький М. Діяльність Василя Доманицького як кооператора // Василь Доманицький (3 нагоди 15-ї річниці його смерті)... – С. 28.
28. Там само. – С. 26.
29. Мицик В.Ф. Брати Доманицькі / В.Ф. Мицик // Мицик В.Ф. Виднокрай. – К.: КВІЦ, 2010. – С. 185.
30. Гр. Сьогобічний [Рецензія]. Василь Доманицький. Товариські крамниці (Потребительські товариства). Видання друге, виправлене, №39, стор.45, ціна в коп. / Гр. Сьогобічний // Літературно-науковий вістник. – 1908. – Т. XLIII (43). – Кн. VII. – С. 189.
31. Корнієвська О.В. Доманицький Василь Миколайович / О.В. Корнієвська // Енциклопедія історії України: В 5 т. / Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 2.: Г-Д. – 2004. – С. 441.
32. Рутковська О. Повернення: Федір Вовк і Василь Доманицький / О. Рутковська // Профспілкові вісті. – 2007. – №9. – 16 березня. – С. 12.
33. Фареній І.А. Названа праця. – С. 234.
34. Мицик В.Ф. Брати Доманицькі... – С. 184.

35. Там само. – С. 185.
36. Там само.
37. Литвицький М. Названа праця. – С.24-25.
38. Там само. – С.25.
39. Кримський Ю.А. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектичного: Відтворення з авторського макету 1930 р. / Ю.А. Кримський, авт. передмови А.Ю. Чабан. – Черкаси: «Вертикаль», видавець ПП Кандич С.І., 2009. – XVI+438+10* с., іл. – С. 70.
40. Мельник О. Як видавець він був прямо незрівняний / Ольга Мельник // Українська газета-плюс. – №45 (185) – 18-31 грудня 2008.
41. Федьков О.М. Політичні партії і селянство в 1905-1907 роки (діяльність партійних та непартійних організацій в селах Правобережної України): Монографія / О.М. Федьков. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2007. – 248 с. – С. 95-96.
42. Марочко В.І. Названа праця. – С. 22; Поліщук В. Названа праця. – С. 4.
43. Старовойтенко І. Названа праця – С. 4.
44. Мартос Б. Названа праця. – С. 3.
45. Литвицький М. Названа праця. – С. 27.
46. Там само.
47. В.Г. Фонд імені В.М. Доманицького / В.Г. // Рада. – 1910. – №268. – 25 листопада (8 грудня). – С. 1.
48. Мартос Б. Названа праця. – С. 3.
49. Марочко В.І. Названа праця. – С. 23.
50. Фареній І.А. Названа праця. – С. 235.
51. Литвицький М. Названа праця. – С. 31.
52. Духовна спадщина Черкаського краю : Хрестоматія з історії культури Черкащини: Підруч. для серед. загальноосвіт. шк. (регіон. компонент). – Черкаси: Сіяч, 1997. – Кн. 1: Розвиток суспільно-політичної думки краю від давніх-давен і до сьогоднішніх днів / [Упоряд. Г.В. Суховершко] – 1997. – С.91.
53. Кудлай О. Громадсько-політична діяльність Бориса Мартоса / Олександра Кудлай // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. Збірник наукових статей / Головний редактор В.Ф. Верстюк. – Вип. 6. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – С. 30-31.

V. Dubinskiy, O. Komarova. V. Domaniczky in the cooperative movement Dnieper Ukraine in the early twentieth century. It is analyzed the contribution to the development of the cooperative movement in the Dnieper area of Ukraine of Vasiliy Domanytsky – a famous Ukrainian public and cultural figure. The conditions and peculiarities of cooperative organizations activity are depicted in the Ukraine under the rule of Russia. The work of savings and loan associations is characterized in the village of Kolodyste Kiev province, its achievements and its impact on farmers. An attention is drawn to popularization of cooperative ideas in the works by

Domanytsky, having been published in the early twentieth century and having been spread throughout Ukraine. It's estimated the role and value of the activity of the leader of the cooperative and social movement in the Dnieper area in the works of famous cooperators at the beginning of the twentieth century. The authors define the impact of the cooperative organizations on the decision of the problems of national character in Ukraine under the rule of Russia.

Key words: *Vasil Domanytsky; the cooperative movement; savings and loan associations, the Dnieper area of Ukraine; consumer cooperations; peasantry; national liberation; Kolodyste; brochure; national revival; Cooperative Fund.*

Отримано: 02.11.2014 р.

УДК 94(477.4) "19": 286

І. Опря

ЗАПОВІДЬ «НЕ УБИЙ»: ПРОБЛЕМА ПОЄДНАННЯ РЕЛІГІЙНОГО ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО ОБОВ'ЯЗКУ ВІРУЮЧИМИ ПІЗНЬОПРОТЕСТАНТСЬКИХ ГРОМАД ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

І. Опря. Заповідь «Не убий»: проблема поєднання релігійного та громадянського обов'язку віруючими пізньопротестантських громад Правобережної України в роки Першої світової війни. У статті проаналізовано ставлення віруючих пізньопротестантських конфесій до виконання військового обов'язку, виявлено причини, прояви та наслідки пацифізму частини сектантів. Доведено, що пацифізм віруючих базувався на глибокій морально-етичній основі і порушення ними закону носило вимушений характер.

Ключові слова: *пацифізм, сектанти, баптисти, адвентисти.*

И. Опря. Заповедь «Не убий»: проблема объединения религиозного и гражданского долга верующими познепротестантских обществ Правобережной Украины в годы Первой мировой войны. В статье проанализированы отношения верующих познепротестантских конфессий к выполнению воинского долга, выявлены причины, проявления и последствия пацифизма части сектантов. Доказано, что пацифизм верующих базировался на глубокой морально-этической основе и нарушения закона носило вынужденный характер.

Ключевые слова: *пацифизм, сектанты, баптисты, адвентисты.*

Протягом останніх років існування Російської імперії істотною перешкодою для розвитку пізньопротестантських конфесій було їхнє нерівноправне становище порівняно з іншими релігійними об'єднаннями та утиски віруючих з боку державних органів влади і Російської православної церкви. Підставою для обмеження діяльності сектантів були начеб-